

Ympäristöministeriö
PL 35
00023 VALTIONEUVOSTO

Viite YM003:00/2013

Asia **Ramsar-kosteikkotoimintaohjelma**

Ympäristöministeriö pyytää lausuntoja Ramsarin sopimuksen kansallisesta kosteikkotoimintaohjelmasta, jonka tavoitteena on kansainvälisen Ramsarin sopimuksen (2.2.1971) toimeenpanon eli kosteikkojen suojelun ja kestävä käytön edistäminen. Kosteikot on arvioitu maailman uhanalaisimmaksi elinympäristöksi. Toimintaohjelma ohjaa valtionhallinnon toimijoiden toimintaa (esimerkiksi hankkeiden toteutus). Ramsar-kosteikkotoimintaohjelmassa esitetään muun muassa visio, kuusi tavoitetta, 25 tavoitetilaa sekä 55 toimenpidettä. Lisäksi esitetään seurannan ja arvioinnin menetelmiä.

Ramsarin sopimus eli Vesilintujen elinympäristönä kansainvälisesti merkittäviä vesiperäisiä (wetlands) maita koskeva yleissopimus (SopS 3-4/1976) tuli voimaan kansainvälisesti ja Suomessa ensimmäisten osapuolten joukossa 21.12.1975. Tammikuussa 2016 sopimuksen oli allekirjoittanut 169 valtiota. Sopimuksen tavoitteena on kansainvälisesti arvokkaiden kosteikkojen suojelu ja laajemmin kaikkien kosteikkojen ja vesivarojen kestävä käytön edistäminen. Ramsarin sopimuksen määritelmän mukaan kosteikoiksi luetaan kaikki suo- ja vesialueet, jotka ovat luonnon tai ihmisen tekemiä, pysyviä tai väliaikaisia, seisovaa tai virtaavaa vettä, makeaa, suolaista tai murtovettä ja merialueita, joiden syvyys on laskuveden aikaan enintään 6 m. Kosteikkoihin luetaan Suomessa matalat merenlahdet ja saaristot, lintu- ja muut järvet, suot ja suometsät, lammet, tulvaniityt ja – metsät, lähteiköt sekä virtaavat vedet.

Ramsarin sopimus velvoittaa sopimusmaita nimeämään kosteikkoja ns. Ramsar -listaan, johon Suomi on tähän mennessä nimennyt 49 Ramsar-kohdetta. Alueiden kokonaispinta-ala on noin 785 000 ha.

Museovirasto lausuu toimintaohjelmasta erityisesti ranta-, vesi- ja suo- ja kosteikkoalueiden kulttuuriperinnön osalta.

KOSTEIKOT JA SUOT KULTTUURIYMPÄRISTÖINÄ

Ramsarin sopimuksen määritelmän mukaiset kosteikot ovat Suomessa kehittyneet jääkauden jälkeisten kallio- ja maaperän sekä ilmaston muutosten seurauksena. Ympäristön muutokset ovat luettavissa kosteikkojen kerrostumista. Kehityksen todistajana on ollut myös ihminen, joka vesialueista ja kosteikoista riippuvaisena on joutunut sopeutumaan ympäristömuutoksiin.

Kosteikkoihin kätkeytyy erilaisia kulttuurijäännöksiä ja muita kulttuuriperintökohteita. Kohteita ei kuitenkaan voi löytää vain maan pintaa tarkastelemalla, vaan säilyneet aineistot ovat usein paksujen turve-, lieju- tai tulvasedimenttien syvyyksissä. Suurin osa arkeologisista kohteista on tullut esiin sattumalta maankuivatushankkeiden, kuten ojituksen ja järvenkuivatuksen yhteydessä. Kosteikoista on löytynyt orgaanisia esineitä jo vanhemmalta kivilaudelta alkaen: veneitä, ruuhia, suksia sekä pienesineitä. Kosteikot ovat kätkeneet myös kivilaudtisia asuinpaikkoja ja kiinteitä rakenteita kuten pyyntilaitteita. Myös matalista rantavesistä on saatu lukuisia havaintoja puisista kalastusrakenteista ja pohjaliejuihin hautautuneista esineistä. Jäännöksiä yhdistävänä tekijänä on niiden erinomainen säilyneisyys kosteissa vähähappisissa olosuhteissa tai kokonaan veden alla. Täten niillä on erityisen suuri tutkimuksellinen ja tiedollinen arvo.

Tyypillisimpiä ympäristöjä kosteikkoarkeologisten kohteiden sijainnille ovat muinaiset saaret, jokisuut, järvenrannat, rannikot ja erityisesti alueet, jotka ovat olleet alttiina voimakkaalle maankohoamiselle, tulvakerrosten muodostumiselle, vedenpinnan vaihtelulle, soistumiselle ja vesistöjen umpeenkasvulle. Esihistoriallinen ihmistoiminta ei ole rajoittunut vain kuivalle maalle, vaan asuinpaikkoja ympäröivät ranta-alueet, vesistöt ja kosteikot ovat olleet oleellinen osa elinpiiriä ja nautinta-alueita. Pohjanlahden jokisuut ja maankohoamisrannikko, vedenpinnan vaihtelulle altistuneet järvaltaat (esim. Saimaa) sekä vesistöjen umpeenkasvun seurauksena muodostuneet suot ovat erityisen potentiaalisia sijaintipaikkoja arkeologisten jäännösten säilymiselle.

Kosteikoissa on tehty vain vähän arkeologisia tutkimuksia. Näistä merkittävimpiin kuuluvat tutkimukset Riihimäen Silmäkenevan ja Humppilan Järvensuon kivilaudtisia asuinpaikka-alueilla, Yli-lin Purkajasuon ja Haapajärven Lamminojan kivilaudtisia pyyntilaitteilla, Virolahden Uistesuon keskiaikaisella Suuren Rantatien suosillalla sekä Keuruun Suolahden Suojoen keskiaikaisten ommeltujen veneiden löytöpaikalla. Nämä usein sattumanvaraisesti syntyneet tutkimukset ovat tarjonneet uutta tietoa varhaisimmista kulttuurivaiheista. Tutkimusaineistoja ollaan vasta analysoimassa ja menetelmiä testataan kosteikkojen arkeologisen potentiaalin selvittämiseksi ja tutkimiseksi sekä kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Arkeologiset kohteet muodostavat tärkeän tutkimusaineiston myös ympäristön ja luonnonolojen muutoksen tutkimukselle.

Kosteikkojen arkeologisen tutkimuksen edistämiseksi Helsingin yliopistossa käynnistyi helmikuussa 2015 kosteikko- ja vedenalaisarkeologinen hanke ”Lost Inland Landscapes” (LIL), jolla tähdätään Saimaan vedenpinnan alle jääneiden kivilaudtisten asuinpaikkojen tutkimiseen. Hankkeen ensimmäisen vuoden kenttätyössä keskityttiin tutkimusalueen rantasoiden ja muun muassa turvetuotantoalueiden tarkasteluun arkeologian lähtökohdista. Inventoinnin tuloksena löytyi suoarkeologisesti potentiaalisia alueita, joilla tehdään hankkeen jatkotutkimuksia vuonna 2017. Museovirasto on mukana hankkeessa.

Esihistoriaan ajoittuvan arkeologisen perinnön lisäksi soilla ja niityillä on runsaasti myöhempään ihmistoimintaan kuten asutukseen, eränkävintään, tervanpolttoon ja niittytalouteen liittyvää kulttuuriperintöä. Osaan lähteistä liittyy historiallista perimätietoa ja niiden tutkimuksella on vahvasti kansatieteellinen luonne.

Kosteikkojen arkeologiset kohteet ovat muinaismuistolain (295/1963) rauhoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä, joiden kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu niihin kajoaminen on suoraan lain nojalla kiellettyä. Muita kohteita voi tulla suojelluiksi maankäyttö- ja rakennuslain (132/1999) mukaisen kaavoituksen yhteydessä niiden kulttuurihistoriallisen merkittävyyden perusteella. Maankäytön suunnittelun ulkopuolelle jää kuitenkin laaja joukko kosteikkoja.

Kosteikkoihin kohdistuvissa maankäyttö- ja kunnostushankkeissa ei ole juurikaan arvioitu hankkeiden vaikutuksia kulttuuriperintöön. Valtakunnallisista ja alueellisista suo-ohjelmista ja –strategioista puuttuvat kulttuuriympäristön näkökulmat. Turvetuotannon ympäristölupamenettelyssä eivät tule riittävästi esille hankkeiden vaikutukset kulttuuriperintöön ja kulttuuriympäristöön. Vesistövaikutuksilla (esim. kuivatus) on suuri

merkitys kosteikkojen kulttuuriperinnön säilymiselle; olosuhteiden muutos uhkaa kohteiden säilymistä. Erityisesti vesistövaikutusten arvioinnit hankkeiden ympäristövaikutusten arvioinneissa ovat yleensä puutteellisesti suoritettuja (ks. esim. YMrä 25/2014).

Kosteikkojen kulttuuriperintöä voivat uhata alueiden käyttö (esim. turpeenotto, ojitus, soiden hakkuut, ruoppaukset) sekä kunnostushankkeiden toimenpiteet (esim. umpeenkasvun estäminen, olosuhteiden muuttuminen, vaellusesteiden poistaminen).

Ojituksella on suora vaikutus arkeologisen resurssin tuhoutumiselle pohjaveden alenemisen myötä. Myös viljelytoiminnasta aiheutuva maaperän happamoituminen edesauttaa orgaanisten materiaalien hajoamista. Viime aikoina on havaittu, että kosteikkojen kunnostamisella saattaa olla dramaattisia vaikutuksia kohteiden säilymiselle (esim. Somerset Levels Englannissa).

Suomella on kansainvälisestäkin näkökulmasta katsottuna vastuu kosteikkojen kulttuuriperinnön tunnistamisesta ja säilyttämisestä. Vesiperäisten alueiden kulttuuriarvojen kokonaisvaltaiseen tunnistamiseen, tutkimiseen ja tunnustamiseen on panostettava, koska tämä resurssi on myös kiihtyvällä vauhdilla katoamassa.

MUSEOVIRASTON KOMMENTIT RAMSAR-KOSTEIKKOTOIMINTAOHJELMAAN

Kosteikkojen suojelun ja käytön SWOT-analyysi

Kosteikkojen suojelun SWOT-tarkastelussa (sivut 20 – 22) on erinomaista, että vahvuuksissa todetaan kosteikkojen kyky säilyttää orgaanista vettä aineesta, joka mahdollistaa arkeologisten kohteiden säilymisen (sivu 20).

Heikkouksiin olisi asiallista lisätä sekä kosteikkojen ja vesialueiden arkeologisen kulttuuriperinnön puutteellinen tunteminen (vrt. vedenalaisen luonnon puutteellinen tunteminen, sivu 20) että myös yleissuunnittelun puute ja sektorikeskeinen toimintatapa (sivu 20). Näitä voitaisiin parantaa kosteikko- ja vesialueiden kulttuuriperinnön selvityksillä ja yhteistyöllä kulttuuriympäristöalan asiantuntijoiden kanssa (esimerkkinä mm. ”National Heritage Protection Plan about waterlogged heritage” sekä ”Strategy for Water and Wetland Heritage” Englannissa). Kulttuuriympäristön huomioiminen voidaan toteuttaa esimerkiksi kosteikkojen tutkimus- ja seurantaohjelman laatimisessa ja uusien yhteistyökumppaneiden ja toimintatapojen kartoituksessa (verkostoituminen, sivu 21) sekä myös ekosysteemipalveluiden tutkimuksen kautta (sivu 22).

Hanketyöskentely takaisi mahdollisuuksia ja uusia edellytyksiä kulttuuriperinnön huomioimiseksi kosteikkojen suojelussa. SWOT-tarkastelussa esiin tuotu (sivu 21) rahoitusmahdollisuuksien kartoitus, vaikuttaminen kansallisiin rahoituskehyksiin ja EU-rahoitusohjelmiin turvaisivat ja edistäisivät merkittävästi kosteikkojen kulttuurivarannon kokonaisvaltaista tunnistamista, tutkimusta ja suojelua. Hanketyöskentely mahdollistaisi kosteikkojen kulttuuriperinnön huomioimisen muillakin tavoin, kuin vain kosteikkoja muokkaavissa ja taloudellisesti hyödyntävien hankkeiden yhteydessä, ja nostaisi Suomen kansainväliseen kärkiryhmään näiden herkkien ympäristöjen suojelun ja kestäväen käytön edistämisessä. Uutta luovaa olisi myös esimerkiksi biologien ja arkeologien työskentely yhdessä kentällä.

Kosteikkotoimintaohjelman kuusi tavoitetta

Kuuden tavoitteen osalta Museovirasto esittää seuraavat kommentit:

Tavoite 1. Kosteikkojen luontotyyppien ja lajien uhanalaistuminen on pysäytetty vuoteen 2020 mennessä.

Museovirasto pitää tätä tavoitetta tärkeänä. Luonnonsuojelu on oleellista koko yhteiskunnan kannalta. Yleensä luontoarvojen turvaaminen turvaa myös kulttuuriperintöarvoja, myös soiden kulttuuriperinnön säilymistä.

Ohjelman mukaan uhanalaistumisen pysäyttäminen tarkoittaa usein kosteikkojen suojelua, hoitoa, kunnostamista ja ennallistamista. Lisäksi ohjelman mukaan edistetään kosteikkojen kunnostuksen parhaiden ja kustannustehokkaimpien käytäntöjen jakamista ja käyttöönottoa sekä tuetaan kosteikkoihin liittyvää neuvontaa. Kosteikkojen kunnostuksessa tulee kuitenkin selvittää ja huomioida kunnostustoimenpiteiden vaikutus kunnostettavan kosteikon kulttuuriperintöön (Museoviraston kommentit tähän kohtaan on yhdistetty tavoitteen 2 kommenttien kanssa).

Tavoite 2. Kosteikkoihin vaikuttavaa suunnittelua tehdään kokonaisvaltaisesti.

On positiivista, että kokonaisvaltaisessa suunnittelussa todetaan seuraavasti: ”vesirakentamishankkeiden/käytön suunnittelun perustana on riittävä tieto vedenalaisesta kulttuuriperinnöstä”.

Museovirasto pitää tärkeänä, että kosteikkojen suojelun ja kunnostamisen parhaisiin käytäntöihin saadaan mukaan myös oikea-aikainen ja riittävä kulttuuriperinnön huomioimisen prosessi. Kuten yllä on todettu, kosteikkojen kulttuuriperintö on heikosti tutkittua, joskin nykytiedon perusteella voidaan arvioida varsin luotettavasti tietyn kosteikkoalueen potentiaalia. Näin ollen riittävien resurssien turvaaminen kulttuuriympäristöselvityksiin on tärkeää.

Museovirasto ehdottaa, että sopivaan kohtaan lisätään jatkotoimenpiteissä täydennykseksi esimerkiksi seuraava teksti: ” Kosteikkojen hoitoa, kunnostamista ja ennallistamista suunniteltaessa tulee selvittää hyvissä ajoin toimenpiteiden mahdolliset vaikutukset vesi-, ranta- ja kosteikkoalueiden kulttuuriperintöön sekä kulttuurimaisemaan. Vaikutusten selvittäminen voi edellyttää, että kosteikkoja koskevan hankkeen hankkeesta vastaava tekee tai teettää kulttuuriperinnön selvityksiä/inventointia maastossa. Selvitysten/inventointien perusteella voidaan arvioida alueen kulttuuriperintöpotentiaalia sekä tunnistaa mahdolliset lisäselvitystä vaativat alueet ja tavoitteet. Hankkeen vaikutusten arvioinnin tekee museoviranomainen (maakuntamuseon/Museoviraston lausunnot) inventoinnin perusteella.”

Ylipäätänsäkin olisi suositeltavaa korvata voimakkaasti sektoroitunut lähestymistapa holistisemmalla näkemyksellä, joka kattaa niin luonnon- kuin kulttuuriympäristönkin.

Tavoite 3. Kosteikkojen tilasta, hyödyistä ja kestävästä käytöstä on riittävästi tietoa, jonka avulla kehitetään uusia keinoja kosteikkojen hyväksi.

Museovirasto esittää tietopohjaan liitettäväksi myös kulttuuriympäristötiedon (”Kulttuuriympäristön rekisteriportaali” – palvelu, joka on saatavilla internetissä: <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/portti/default.aspx>).

Rekistereihin on merkitty ainoastaan tällä hetkellä tunnetut muinaisjäännös- ja kulttuuriperintökohteet. Rekisterit eivät siis anna kattavaa kuvaa valitun alueen kaikista kulttuuriperintökohteista, etenkin kosteikkoalueilla. Yleensä hankesuunnittelu edellyttää kulttuuriperinnön inventointia ennestään tuntemattomien kohteiden kartoittamiseksi. Usein juuri hankkeiden tuottaman inventointitiedon kautta saadaan lisää tietoa kulttuuriympäristörekistereihin.

Suomessa ei tutkita systemaattisesti kosteikkojen kulttuuriperintöä. Museovirasto ehdottaa, että kosteikko-ohjelmassa ehdotettuun kosteikkoihin liittyvän tutkimus- ja seurantaohjelman

laatimiseen liitetään mahdollisuuksien mukaan myös kulttuuriperinnön tutkimusta esimerkiksi yhteistyössä kosteikkojen kulttuuriperintöön keskittyvien hankkeiden kanssa.

Todettakoon, että kosteikkojen ja soiden kulttuuriperinnön ja -maiseman parempi tuntemus tukisi osaltaan ekosysteemipalvelunäkökohtia kosteikkojen ja suoluonnon osalta.

Tavoite 4. Kosteikkojen merkitys on oivallettu laajasti.

Museovirasto ehdottaa kulttuuriperinnön huomioimista osana kosteikkojen merkityksen laajaa oivaltamista. Kosteikot ovat usein myös kulttuuriympäristöjä ja niissä piilee arkeologista tutkimuspotentiaalia. Kosteikkoihin liittyvään tiedottamiseen, koulutukseen, neuvontaan, kosteikkopäivien ohjelmiin sekä Liminganlahden kosteikkokeskuksen sisältöön ja kosteikkojen mallialueisiin olisi luontevaa liittää myös kulttuuriperintöaineistoja ja –ohjeistuksia. Museovirasto toimii mielellään yhteistyössä ympäristöministeriön kanssa näiden ohjeistusten laatimisessa.

Tavoite 5. Suomi toimii kansainvälisessä yhteistyössä aktiivisesti kosteikkojen suojelun ja kestävä käytön edistämiseksi.

Olisi kannatettavaa, että Suomi toimisi edelläkävijänä kulttuuriperinnön huomioimisessa, tutkimuksessa ja hoidossa kosteikkojensuojelun yhteydessä. Kosteikkoarkeologista tutkimusta ja siihen liittyvää kansainvälistä yhteistyötä edistetään jo muun muassa ”Lost Inland Landscapes” -hankkeessa.

Viime aikoina on kulttuuriperinnön suojelun eurooppalaisten viranomaisten taholla ilmennyt kasvava huoli kulttuuriperinnön tunnistamisen ja suojelun heikosta tilanteesta muun muassa kalatalous- ja vesistökuunnostuksissa. Eräät eurooppalaiset kulttuuriperintöviranomaiset ovat todenneet, että kunnostukset, joita on tehty huomioimatta kulttuuriperintönäkökulmaa, ovat johtaneet vesiin liittyvän kulttuuriperinnön tuhoutumiseen. Erytistä huolta tähän on kiinnitetty Ruotsissa ja Virossa. Myöskään turvemaiden osalta kulttuuriperintöä ei ole riittävästi huomioitu. Jatkossa ympäristöhankkeisiin tulee liittää kulttuuriympäristöarvojen selvitykset.

Tavoite 6. Kosteikkoryhmän tavoite omalle työlleen on:

Kosteikkojen suojelu ja kestävä käyttö toteutuu yhteisten tavoitteiden mukaisesti.

Museovirasto ehdottaa, että yhteisiin tavoitteisiin lisätään toimiva kulttuuriperintöprosessi (työkalu), joka jalkautetaan kosteikkokunnostusten suunnitteluun ja toteuttamiseen.

Toimintaohjelmassa (sivu 8) todetaan, että ”Ramsarin sopimus kokoaa yhteen kosteikkojen asiantuntijat. Tutkimus- ja seurantatulokset ovat nopeasti kaikkien jäsenmaiden käytettävissä kosteikkojen suojelun edistämiseksi, hoidossa ja kestävässä käytössä.” Lisäksi todetaan, että ”Ramsarin sopimuksen tavoitteiden kansallinen toteutus edellyttää ympäristösektoria laajempaa yhteiskunnallista yhteistyötä”.

Museovirasto ehdottaa, että kosteikkoryhmässä sekä kosteikkoverkostossa/-foorumissa (sivu 33) olisi mukana Metsähallituksen (kulttuuriperintö) lisäksi myös Museoviraston ja yliopistojen kulttuuriperinnön asiantuntijoita tai asiantuntemusta lisäarvoa tuovina sidosryhmäjäseninä. Tämä toteuttaisi hyvin käytännön tasolla ohjelmassa ehdotettua sektorien yli toimivia yhteistoimintaverkostoja (sivu 21, mahdollisuudet).

Nämä tahot tulisi liittää myös osallisten luetteloon.

LOPUKSI

On positiivista, että Ramsarin sopimuksen tavoitteissa mainitaan myös kosteikkojen kulttuurisen arvon tunnustaminen kosteikkojen ekologisten, taloudellisten, tieteellisten sekä virkistysellisten arvojen ohella (sivu 7). Kulttuurista arvoa ei kuitenkaan tarkemmin määritellä. Kulttuuriperinnön ja kulttuuriympäristön näkökulmasta kulttuuriseen arvoon kuuluvat materiaaliset ihmistoiminnan jäännökset ja rakenteet, maisema sekä myös aineettoman kulttuuriperinnön arvot.

Ylipäätänsäkin kulttuuriperinnön tulisi olla näkyvämmiin esillä toimintaohjelmassa. Kosteikkojen kulttuuriperintö toimii historiallisen, kansatieteellisen ja arkeologisen tutkimuksen tieteellisenä lähdemateriaalina, jota ei ole saatavilla muualla. Tämän lähdemateriaalin arvoa korostaa se, että kosteikkoympäristössä mahdolliset jäännökset säilyvät erinomaisessa kunnossa.

Kosteikoilla on myös merkitystä maisemana ja historiallisina nautinta-alueina, joissa ihminen on liikkunut esihistoriallisista ajoista lähtien ja joita ihminen on hienovaraisesti muokannut (esim. niittytalouden ja laidunnuksen muokkaamat ja luomat lintuvedet) ja hyödyntänyt (esim. kalastus, linnustus ja keräily). Kosteikkojen suojeleminen edistää myös kosteikkojen historiallisen ulottuvuuden suojeleminen sekä kosteikkoympäristöjen käyttöä nykypäivän virkistykseen, elämysten ja tutkimuksen ympäristöinä.

Kosteikkotoimintaohjelmassa mainitaan muun muassa vesienhoitosuunnitelmat ja merien hoito sekä tulvasuojaus, joissa Museoviraston lausuntojen mukaan tulisi myös huomioida kulttuuriperintö sekä riittävä ja oikea-aikainen yhteistyö kulttuuriperintöalan asiantuntijoiden kanssa.

Osastonjohtaja

Mikko Härö

Intendentti

Sallamaria Tikkanen